

Sas Péter

„BELSŐ MAGYAR UTTZAI MAGYAR PARNASSUS”

Egy 18. századi ismeretlen nyomtatvány a
kolozsvári unitárius kollégiumról és tanáiról

Kolozsvár, az egykoron szabad királyi város, majd „Transilvaniae civitas primaria”, azaz Erdély első városa számtalan irodalmi alkotás témájául szolgált. A versben megfogalmazott művek közül az egyik legismertebb a „Ritkán kellő / Híves szellő / Fú téged, Kolosvár, / Csak Kis-asszony / 'S Jakab közt van / Te benned egy kis nyár” kezdetű költemény, Felvinczi György rímes városleírása.¹ Munkája fontos helytörténeti forrás lett, amelyből megismerhetjük a korabeli utcaneveket és a jelesebb, a szerző által kiemelt épületeket.² A vers az 1706. esztendő őszén keletkezett. Az említett esztendő júniusának közepén Johann Ludwig Rabutin, a császári hadak erdélyi főparancsnoka seregével együtt Magyarországra vonult. Amint katonáival átkelt a Meszesen, Pekry Lőrinc kurucai Dél-Erdély felé vették útjukat, eközben érintették Kolozsvárt is. Klöckelsperg generális labancait kicsalták a fellegvári erődítményből, és vagy kétszázat levágtak közülük. A város népe, beszo- rulva a labancok ostromgyűrűje és az őket állandóan szipolyozó osztrák katonák közé, nyomorúságos helyzetbe jutott.³

Hasonlóan nehéz időszak a témája az 1798. évi kolozsvári tűzvészről szóló versnek, amelyet a várost augusztus 31-én ért katasztrófa után néhány nappal – amúgy „melegében” – szeptember 12-én vetett papírra Vadadi Lövetei József.⁴ A tüzeset során a Belső Szén (Jókai, ma Napoca) utcában fellobbant „vörös kakas” a város Belső Közép (Deák Ferenc, ma Eroilor) utcától délre fekvő területeken pusztított. A költemény – Felvinczi György verséhez hasonlatosan – megbízható for-

¹ FELVINCZI György, *Kolozsvár leírása 1706-ban*, in Szentpáli N. Ferenc, *Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei*, sajtó alá rend. VARGA Imre, Budapest, 1988, 431–439. (Régi Magyar Költők Tára XVII/13.)

² Elemzésüket és magyarázatukat lásd SZABÓ T. Attila, *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*, Kolozsvár, 1946. és HERPEI János, *Kolozsvári utcák Felvinczy György versében*, in *Kolozsvár történeti helyrajza*, sajtó alá rend., szerk., utószó SAS Péter, Kolozsvár, 2004, 399–418.

³ KELEMEN Lajos, *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben*, Kolozsvár, 1908. 3–7.

⁴ SEMLYÉN István, *Egykorú vers az 1798. évi kolozsvári tűzvészről*, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1965, 1. sz., 161–166.

rásanyagnak minősült, melyet Szathmári Pap Zsigmond főbíró egykorú közgyűlési előterjesztése megerősített.⁵

A két, ismertetett szépirodalmi munka közé illeszkedik időrendben egy eddig ismeretlen, a bibliográfiákban nem olvasható vers, Várallyai Mihály munkája: *Belső Magyar Uttzai Magyar PARNASSUS*. (Kolozsvár, 1766. Diebus Martii.) A költemény kézirat formájáról tudott a szakirodalom,⁶ annak megjelentetett nyomtatványáról korábban nem volt adat. A kolligátumban megőrződött példány possessor-bejegyzése szerint „Ioanni Körmöczi 1781.”, Körmöczi János (1762–1836) unitárius püspök tulajdona volt.⁷ A tudós főpap jénai, göttingai tanulmányai (1794–1797) után az unitárius kollégium matematika–fizika tanára, majd 1802-től igazgatója. 1812-ben egyháza püspökének választották.⁸ Kolozsvári főiskolai tanulmányait 1778-ban kezdte meg, ahol diáktanító, majd senior lett. Bejegyzésének dátuma azt mutatja, hogy diák korában még közkezen forgó olvasmány lehetett Várallyai Mihály szerzeménye, amit témája miatt – tulajdonjogának megjelölése után – becses emlékként megőrzött könyvtárában.

Nemcsak a költemények témájában, szerzőik személyében is vannak hasonlóságok: vallását tekintve mindhárom versfaragó az unitárius egyházhoz kötődött. Felvinczi György a kolozsvári unitárius kollégium diákja volt, majd torockói iskolamester, két év múlva egykori iskolájában a szintaxisták irányítója, seniora. Szerelmi botránja miatt az eklézsiát otthagynva városi szolgálatba lépett, „hütös” szolgabíróként, majd ügyvédként kereste kenyerét. Benkő József a reformátusok között említette, lehetséges, hogy időközben másik protestáns vallást választott.⁹ Vadadi Lövétei Józsefet ugyancsak a kolozsvári unitárius kollégium egykori diákjaként azonosította kézirat költeményének közreadója, egyéb adatot a legszorgalmasabb kutatás ellenére sem talált róla.¹⁰ A három szerző közül Várallyai Simon Mihály a legtalányosabb személyiség. Egy Szinyér Várallyai, vagy Várallyai Simon nevű peregrinus több korabeli európai egyetemen is megfordult: 1648. július 14. Franeker (theol. et philos.), 1648. augusztus 15. Groningen (theol.), 1649 Utrecht. 1650. július 15-én Simon Várallyai bejegyzéssel Franekerben disputált.¹¹ Az ottani egyetemen anyakönyvének 1651–1652. évi jegy-

⁵ JAKAB Elek, *Kolozsvár története* III, Kolozsvár, 1888, 735.

⁶ Kolozsvári énekeskönyv (1790 k.) 17–30. Kolozsvár, Akadémia Könyvtár. MSU 17. Mf: MTAK A 189/IV. In: *A magyar kézirat énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, összeáll. STOLL Béla, Budapest, 2002, 211.

⁷ Magántulajdonban. A kolligátumban még öt olyan halotti prédikáció van, amelyet possessor-bejegyzésével látott el az unitárius püspök.

⁸ HADHÁZY Iván, Körmöczi János *unitárius püspök (1772–1836)*, in *A Ráday Gyűjtemény évkönyve* VII, szerk. BENDA Kálmán, SZABÓ András, Budapest, 1994, 167–174.

⁹ SZABÓ T. Attila, *Adatok Felvinczi György életéhez*, Irodalomtörténeti Közlemények 1932, 422–423.

¹⁰ SEMLYÉN István *i. m.*, 161.

¹¹ SZABÓ Miklós–TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992, 192. (Fontes rerum scholasticarum IV.)

zékében Simon Mihály néven szerepel.¹² Szinnyei József református lelkészként jegyzi, és egy kiadott munkájáról tudósít: *Disputationes tres Theologicae De Satisfactione Christi...* Franekerae, 1650 (RMK III/1748).¹³ 14 számozatlan levélből álló művét az annak kiadási évében megválasztott „Csulai György erdélyi református superintendensnek”, vagyis püspöknek és a „gyulafehérvári első lelkészeknek” ajánlotta.

Várallyai Mihály, *A Belső magyar Uttzai Magyar Parnassus* szerzője nem lehet azonos az előbbieken ismertetett személlyel. Munkájának 1766-ban történő megjelentetése önmagában még nem lehetne kizáró ok, azonban az abban emlegetett személyek túlnyomórészt a 18. század közepe táján tevékenykedtek és munkálkodtak, róluk egy századnyi időeltéréssel, a 17. század közepén nem lehetett volna még tudni semmit. Mai ismereteink szerint semmilyen tényleges adattal nem rendelkezünk költőnk személyét és munkásságát illetően. Némi támpontot verse nyújt, amelyben néhány ismeret-forgácsot megemlít önmagával kapcsolatban. Megtudhatjuk, hogy unitárius vallású: „Illy kedvesen mü-is élünk / A' kik egy Istent tisztelünk” és egyházfelekezete kolozsvári kollégiumában folytatja tanulmányait: „Kik Elménket fel indittyák / Böltselkedésre tanittyák / E' második Parnassus”. Ennek alapján közelebb kerülhetünk szerzőnk kilétének meghatározásához: egy diák, méghozzá nyelvezete alapján marosszéki székely (tü, mü-is, dütsőség tájszavak); szerzeménye meg egy kedves, életörömt sugárzó mulató vers.

A kollégiumi diákélethez egykoron hozzátartozott a versszerzés. A költemény megjelenésének ideje a kollégiumi diákköltészet virágzásának időszaka, amikor a tanulók szívesen írtak verseket önmaguk és társaik szórakoztatására. Gyökerük a kötelező iskolai poétikai gyakorlatokban és az alkalmi költészetben található. A kollégiumi diákköltészet sajátos híd az európai jellegű ízlés és az ösztönös népi irodalom között. Ösztönszerű, húzzuk alá még egyszer – ahogyan Arany János nevezte – „öntudatlan népiesség” kifejeződése. Lírai sajátossága: rokokó szentimentalizmus és népiesség különös elegye.¹⁴

Kolozsvárt is feléledt a vágáns örökség, a középkori dalok mintájára elemzett versünket is latin–magyar szövegpárban írta meg szerzője. A diákok rímes tollpróbálgatásai nemcsak egy gyorsan tovatűnő életkornak, hanem az alma matereknek is becses emlékei. Általános jellemzőjük a tanárok, a tantárgyak kigúnyolása. Kolozsvári szerzőnk éppen a fordítottját tette, jókedvét, tiszteletét fejezte ki, mint aki örvend, hogy abba az iskolába járhat, ahol az általa felsorolt és bemutatott tanárok tanítanak. Jó példája a gondolat- és érzésvilághoz alkalmazkodott verselésnek. Nótajelzése a *Si quis vivit jucundus*, amelynek szövegét 18. századi dalgyűjteményében LIX-ként adta közre Versényi György. Első, kétnyelvű versszaka: „Si quis vivit jucundus, ego sane Titirus, / Vivo ruri, sum in silvis, inter nostras ovin-

¹² „Sine Dato. Michael Simon Transylvanus Hungarus.” In: HELLEBRANDT Árpád, *A franekerei egyetemen tanult magyarok*, Harmadik közlemény, Történelmi Tár 1887, 204.

¹³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, 1914, XIV, 874–875.

¹⁴ OTROKOCSI NAGY Gábor, *Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában*, Debrecen, 1942, 3, 60.

culis, / In praeuptis montium, inter aquas fontium. / Ha gyönyörűsége, él valaki illy frissen, / Élek juhász a mezőben, legelvén nyájam erdőben, / Az hegyek havasira, az vizek forrásira.”¹⁵ Nótajelzése miatt feltételezhetjük, hogy a jelzett dallam mintájára dalolhatták is a szerzeményt, ezért diákénekként szintén számon tarthatjuk. Ez ugyancsak erősítheti szerzőnk protestáns mivoltát, a diákéneklés „elsősorban és különlegesen” – Szabó T. Attila jelzői – a protestáns iskolákra jellemző műveltségtörténeti körülmény. Reformáció korabeli megjelenése után számottevő haladást, kifejezésbeli fejlődést éppen a 18. században ért el.¹⁶

A „Kolo’svárátt, 1766. Diebus Martii”, vagyis márciusi napokban kiadott, nyolcadrés alakú nyomtatványon nem szerepel nyomda megnevezése. Az unitáriusok nyomdáját 1696. február 6-án helyezték el a főtéri templom sekrestyéjében. 1716-ban a templommal együtt a tipográfiát is lefoglalta Steinville osztrák generális. Később visszaadhatta, mert a betűket 1737-ben a reformátusok vették meg. Újabb unitárius nyomdaalapításra 1814-ig nem került sor. Várallyai Mihály művét nagy valószínűséggel a város akkori legtekintélyesebb nyomdájában, a református kollégium tipográfiájában nyomtathatták, amelyet 1752-től haláláig, 1769-ig Páldi Székely István bérelt és vezetett.¹⁷ Erre utal több könyvdísz és egy olyan fametszetnek a használata, amely a református nyomda több kiadványában fellelhető.¹⁸

A 14 számozatlan levélből álló kiadvány forrásértékű a kolozsvári unitárius kollégium történetével kapcsolatban, ráadásul olyan tanárait és olyan időszakát mutatja be, amely eddig a legkevésbé volt ismeretes.

Az Európán végigsöprő reformáció Kolozsvárt is diadalmaskodott. Miután az 1556. április 26-i kolozsvári országgyűlés kimondta a szerzetesrendek feloszlását és vagyonuk szekularizálását, az óvári domonkos kolostort is ott kellett hagyniuk az építető-alapító szerzeteseknek. A magára maradt épületben az 1557. június 1–10. közötti tordai országgyűlés támogatásával iskolát létesített Izabella királyné. Az ősszel megalapított tanintézet harmincablakos nagytermét Apellatiumnak, Apolló palotájának nevezték el. 1690-ben új unitárius tanintézet kialakítását határozta el a városi tanács. A főtéri templommal szemben kiürített három házba 1693. október 10-én vonultak át a tanulók. Az 1697-re befejeződött átalakítási munkálatok évében, május 6-án az egész iskolát elemésztette a tűzvész. Az

¹⁵ *Sziveket újító bokréta. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény*, Budapest, 1914, 120. (Régi Magyar Könyvtár 35.)

¹⁶ SZABÓ T. Attila, *Adalékok és szempontok a magyar diákéneklés irodalomtörténeti vizsgálatához*, Klny. az EME X. vándorgyűlésének Emlékkönyvéből, Cluj-Kolozsvár, 1932, 1, 3.

¹⁷ FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári nyomdászat története*, Kolozsvár, 1896, 70–73, 80–84.

¹⁸ Vö. *Örök életnek drága illatja, Mellyel A’ Koporsónak Pora között-is, kedvesen illatozott ... branitskai Jo’sika Mó’ses...* Kolo’svárátt, 1756. – *Világi hartzai ’s háborui után győzedelmet vett... vitéznek, néhai mélt. Grof bethleni Bethlen Ádám ... emlékezete*, Kolosvárátt, 1775. – NAGYAJTAI CSEREI József, *Halotti beszéd, mellyel Méltóságos gróff hallerkői Haller ’Sigmond urnak ... szomorú vég pompáját tisztelte -*, Kolo’svárátt, 1804. – *Gyász oszlopa. Mellyet a’ Méltóságos grof Teleki Kata ... Halála’ szomorú emlékezetére*. Kolo’svárt, 1810. – HEGEDŰS Sámuel, *Egy halotti elmélkedés az áldott emlékezetü méltóságos czegei groff Vass Sámuel ... sirhalma felett*, Kolo’sváron, 1813.

újjáépítéshez támogatásért Hollandiába kiküldött rektor, Dimén Pál nagy sikerrel járt, 17204 forinttal tért haza. Időközben, a szatmári béke után megváltozott a történelmi-politikai helyzet. A győztes Habsburgok rekatolizációs erőfeszítései nyomán Stefan de Steinville tábornok és katonái segítségével 1716. március 30-án el-(vissza-)foglalták az unitáriusoktól a Kolozsvár főterén álló Szent Mihály-templomot. Két év múlva, április 1-jén az unitárius iskolának is költöznie kellett. Az új tanintézet helye a Belső Magyar (Kossuth Lajos, ma 1989. december 21.) utcai Huszár Mihály-féle ház lett. Szentábrahám Lombard Mihály lektor vezetésével ott folytatódott a tanítás. Később az iskola körüli, a Kurta-Szappan (később és ma is Dávid Ferenc) utcai és a sikátor menti telkeket felvásárolva szabályos négyszöget alakítottak ki. Ott épült fel Leder József tervei alapján 1801–1806 között a ma már régi kollégiumként ismert tanintézet.¹⁹

A Belső Magyar utcai házban a tanítás Köpeczi Derzsi Boldizsár vezetésével és kilenc tanulóval 1718. május 10-én vette kezdetét. A négy földszinti és két emeleti szobából álló épület szűkösségét enyhítették az előbbieken említett telke- és házvásárlásokkal. A tanulni vágyó unitárius ifjak számának emelkedésével újabb helyiségeket alakítottak ki. Szükségből maguk a tanulók készítettek annyi vesszőfalú és vályogtapasztású szobát, amennyire elhelyezkedésükhöz szükségük volt. Az üveglemez karikájú ablakokat lantornával, marhabendő száritott hártájával vonták be. Az így készült épületek tartósságában hosszú távon nem lehetett bízni. Az 1759-ben épült sövényházakat 1802-ben bontották le.²⁰ Széplaki Petrichevich Horváth Ferenc főgondnok kezdeményezésére adakozás indult, aminek eredményeképpen 1780. augusztus 15-re befejeződött a Belső Magyar utcai ház emelet-ráépítése. Zsuki László 80.000 forintos végrendeleti adományának köszönhetően öt év alatt, 1806-ra teljesen felépülhetett az új, az akkori követelményeknek megfelelő, modern főiskola.²¹

Várallyai Mihály költeményének megjelentetése – 1766. Diebus Martii – idején valószínűleg még a kezdetleges, a vesszőfalú és vályogtapasztású szobában tanulhatott a szerző. Ennek ellenére nagyon jól érezhette magát, amiben „Hervadatlan Ifjúságunk” életérzése is nagy szerepet játszhatott.

A kollégium tanulmányi rendje tartalmazta mindazokat az ismereteket, melyek az olvasás-írástól kezdve a papi és mesteri álláshoz szükségesek voltak. A rendszer három részből állt: alsó (triviális), középső (klasszika) és felső (publikus vagy akadémiai), vagyis az elemi, a közép és a főiskolai tagozat. Az alsó tagozaton – a hagyományos humanista iskolai képzésben – a kisiskolások mestere, a diáktanár (kollaborátor) oktatta az írás-olvasást, a vallás alapjait, éneket és a latin

¹⁹ GAAL György, *A kolozsvári unitárius kollégium építéstörténete*, Keresztény Magvető 2001, 3-4. sz., 190–219. és Uő, *Az unitárius iskolaügy történeti vázlatja*, in *Műzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról*, Kolozsvár, 2001, 58–63.

²⁰ BENCZÉDI Gergely, *A piaci és a Belső Magyar utcai iskolai*, in *Fejezetek a kolozsvári unitárius kollégium történetéből*, Kolozsvár, 2007, 90–95.

²¹ FERENCZ József, *Unitárius kis tükör vagyis az unitárius egyház története, hitelvei, egyházalkotmánya és szertartásai*, Kolozsvár, 1900, 85–88.

nyelv alapelemeit (rudimenta), declinatiót, comparatiót és conjugatiót tanított.²² A klasszika tagozat öt, majd hat osztályból állt: négy alsó grammatikaiból és két felső humanitásban, melynek célja a latin nyelv oktatása volt. „A magyar közvélemény nem tartotta művelt embernek, aki nem tudott latinul beszélni.”²³ A minoristák után a majoristák tantárgya három éven keresztül az etimológia és a szintaxis volt. Ezután következett a poézis, amely két részből állt: inferior és sublimior. Segéd tudományul a mitológiát, a latin szerzők fordítását hallgatták és heti gyakorlatokat (stílus) tartottak. Utoljára következett a négy részből álló retorika (ars oratoria): feltalálás (inventio), elrendezés (dispositio), kiejtés (elocutio) és szó-noki előadás (pronunciatio). Ehhez is tartoztak segéd tudományok: görög és római régiségek, klasszikusok fordítása, heti gyakorlatok (exercitium), valamint a vallás és a számtan.²⁴ Mindezek után következett a frekventáció. Ezt a diákszokást a 18. század folyamán is megőrizte a kolozsvári unitárius kollégium. Sajátos próbatételt kellett kiállniuk, hogy bebizonyítsák, a gimnáziumi osztályok elvégzése után alkalmasak a továbbtanulásra.²⁵ A deáki társaságba (societas togata) való felvétel előtt volt egy közbeeső állapot, a novíciusság (noviciatus). Hat hétig magaviseletben, megjelenésben és beszédben egyaránt kifogástalannak kellett lenni. Ha nem volt ellene kifogás, vizsgát tehetett a kátéból és görög nyelvből. Megbírálása után neve bekerülhetett a főiskola anyakönyvébe. Ha mindezekon túljutott a hallgató, következhetett az akadémiai tagozat, a filozófiai tanfolyam (philosophicus cursus), amelynek célja a papok, a mesterek képzése (publicae lectiones). A hallgató az első évben togatus diák lett, egyenruhát hordott. Viselete bárányprémmel szegelezett, szárközépig érő mente (tóga), dolmány, később magyarka, mellény, fekete nyakkendő, öv (cingulus) és magas tetejű kalap (süveg) volt. Minden ruhadarabnak megszabták a színét és nagyságát. A diákok fülközépig érő haját viselhettek. A második évben végre a veteranusok közé léphetett.²⁶ Minden osztály szerves egységet alkotott, az elemi latin nyelvi ismeretektől a magas szintű teológiai tanulmányokig. Ez az oktatási rendszer a 18. századi változata volt a középkori „studium”-nak, a triviumnak és a quadriviumnak.²⁷ Az unitárius kollégiumban folyó mindennapi életébe nyújtanak betekintést a korabeli „iskola főnökök” által vezetett rendszeres naplók, számadásszerű feljegyzések.²⁸

Várallyai Mihály – költeménye alapján – valószínűleg a klasszika tagozat, annak is a felső humanitas részének hallgatója volt: „Erato Geometriat / Polimnia

²² DOMÁNYHÁZI Edit, *A kolozsvári unitárius kollégium 17. századi története*, Keresztény Magvető 2001, 3-4. sz., 185–190.

²³ GÁL Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története*, Kolozsvár, 1935, II. 11.

²⁴ GÁL Kelemen *i. m.*, II. 11–12.

²⁵ MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1977 között*, Budapest, 1981, 588.

²⁶ GÁL Kelemen *i. m.*, II. 29–32.

²⁷ FALLENBÜCHL Zoltán, *Az 1738/39. évi országos diáköszeírás*, Budapest, 1985, 10.

²⁸ Lásd *Fasciculus rerum scholasticarum Collegii Claudiopolitani Unitariorum 1626–1696*, 1. *Journals of the years 1626–1648*, Prepared and arranged DOMÁNYHÁZI Edit, LATZKOVITS Miklós, Szeged, 1997. (Fontes rerum scholasticarum VII/1.)

Rhetoricát / Helyesen fel-találták / Velünk Communicáltak.” A korabeli iskola-rendszerbe járó poétikai és retorikai hallgatók átlag életkorát figyelembe véve költeménye megírásának idején 16–18 éves lehetett.²⁹

Kik tartoztak a „klilentz Magyar Mu’sa” közé, akiket diákszerzőnk a „Magyar Verseken” lefestett?

A klasszikus kilenc Múza nevét már Hésiodos megnevezte: Clio a történetírás, Melpomené a tragédia, Thalia a vígjáték, Euterpé a zene, Terpsikhore a tánc, Erató a szerelmi költészet, Kalliope az eposz, Urania a tudomány, főleg a csillagászat, Polimnia a himnuszköltészet istennője. Szent fájuk a babér volt. Ezért említi szerzőnk is versében a babért: „Fejeinkre Laurust tégyen”. Várallyai Mihály – a műveltségét bizonyítandó – klasszikus kilenc múza után az ott oktató professzorokat, a „Magyar Mú’sák”-at nevezte meg. Leírása alapján pontosan, nevesítve ismerhetjük meg valamennyi, az akkor tanítással foglalkozó tanárt, akik a Belső Magyar utcai Parnasszuson képzeletbeli babérfák alatt oktattak. „Seregünk Bölts Feje”, Agh István püspök – mint a hegedülő Apolló – körül sorakoztatja fel az „unitárius múzsákat”: Pálfi Benjámin, Kovátsi Tamást, Fejérvári Sámuel, Almási Ádámot, Pákei Mózes, Kováts Mártont, Székely Ferencet és Gejzanovius (Gejza) Józsefet mint az általuk oktatott tantárgyak, ismeretanyagok – a klasszikus múzsákkal ellentétben – férfi „isteneit”.

Sepsiszentkirályi Agh István (1709–1786) rektor és unitárius püspök. Az amszterdami egyetemen tanult 1737-ben „lector scholae ac professor philosophiae”-nak nyilvánítják,³⁰ előbb a „juris prudentia”-t, az univerzális históriát és geográfiát, majd a „theologia polemica”-t, később az egyháztörténelmet kezdte oktatni, elsőként az unitárius vallás egész dogmarendszerével.³¹ 1738–1758 között logikát és görög nyelvet tanított. 1784-től egyházi főjegyző, 1754-ben ő írta először magyarul a papjelöltek vizsgáinak jegyzőkönyveit. 1758-ban iskolaigazgató és püspök lett.³² Igazgatósága alatt jó diplomáciával összhangot teremtett a tanárok és a tanulók között. Püspöksége idején az Erdélybe menekült lengyel unitárius közösségek helyi befogadását segítette elő.³³

Pálfi Benjámin (?–1771) a leideni egyetemen tanult (1736–1740), 1741-től a nyelvek és a matézis tanára („collegii professor item linguarum et matheseos”). 1748-ban pappá szentelték.³⁴ 1758-ban – Agh István püspökké választása után – rábízták a „senior philosophia” tanítását.³⁵ Korabeli megjegyzés szerint ezzel meg-

²⁹ FALLENBÜCHL Zoltán *i. m.*, 12.

³⁰ GÁL Kelemen *i. m.*, I. 213.

³¹ GÁL Kelemen *i. m.*, I. 213.

³² GÁL Kelemen *i. m.*, II. 438–439.

³³ Lásd JAKAB Elek, *Ágh István unitárius püspök élete és kora*, Kolozsvár, 1882. és Sepsiszentkirályi Agh István unitárius püspök temetési meghívója (1786. január 25. Kolozsvár) Torockó-szentgyörgyi Thorotzkai Mihálynak írva. In: *Unitárius egyháztörténelmi adatok (1619–1866)*, kiad. ifj. BIÁS István, Marosvásárhely, 1910, 105–106.

³⁴ GÁL Kelemen *i. m.*, II. 539.

³⁵ GÁL Kelemen *i. m.*, I. 213.

szűnt a filozófia buzgó tanulása („sic defit vividum philosophiae studium”).³⁶ Ezzel a sommás megjegyzéssel szemben áll Várallyai Mihály értékelése: „Látni tanit élesenn / Beszéde folj édesenn.”

Kovátsi Tamásról életrajzi adatok nem maradtak fenn. A költemény alapján behatárolható, milyen területen tanított: „Isten Szent Igéjének / Szent Irás beszédének / KOVÁTSI TAMÁS sáfára.”

Fejérvári Sámuel (1721–1781) Szebenben tanult németül, hitsorsosainak prédikált az országgyűlésen, majd a leideni egyetemre ment (1749–1751). 1752-ben szentelték fel lelkésznek, 1758-tól a filológia, a következő évtől a héber és a német nyelv tanára. A versíró szerint görögöt is tanított. 1776-ban kimaradt a tanárságból, majd Nagy György katolizálása után visszatért a katedrára mint „a keleti nyelvek tanára s a német nyelv praesese”.³⁷ Elismert tanár lehetett: „Oktat heljesen ’s fontason” – olvashatjuk róla.

Almási Ádám (1736–1793) Senior, a retorika, a szónoklattan tanára.³⁸ Közkedvelt lehetett a diákság körében mint „kegyes sziv”.

Pákei Mózesről életrajzi adatok nem maradtak fenn. Valószínűleg 1771 körül halt meg.³⁹ A költemény szerint a poézis tanára volt.

Kováts Mártonról sem maradtak fenn életrajzi adatok. A költeményben való bemutatása alapján a nagy klasszis praeparatora, a kezdő anyanyelvi és a grammatikai osztályokban előadást tartó nagydiák, valamint exactor, pénzkezelő, számvevő volt.

Székely Ferencről is csak a költemény alapján tudjuk, hogy a kis klasszis vezetője lehetett, egy idősebb diák-tanító (kollaborátor), aki az olvasást oktatta.

Gejzanovius (Gejza) József (1742–1782) Gejza Sándor homoródalmási lelkész fia, Tordán, majd Torockón rektor. 1781-től a héber és a görög nyelv tanára.⁴⁰ A költemény alapján praesese a logikának, a tógás, az akadémiai tagozat első évfolyamának. A család őse egy 1660-ban Lengyelországból kiűzött unitárius lelkész lehetett.

A kollégiumban tanítókat inkább az elkötelezettség, a lelkesedés, a hivatástudat, mint az anyagiak ösztökélték mind jobb teljesítményekre. Agh István püspök idején a fizetésük évente 100–200 magyar forint volt, azt is csak akkor kapták meg, ha a begyűlt adományok és gyűjtések összegéből telt rá. 1759-ben a tanári fizetésekkel kapcsolatban megjegyezték: „ha ezen sallariumok⁴¹ ő kegyel-

³⁶ GÁL Kelemen *i. m.*, II. 439.

³⁷ GÁL Kelemen *i. m.*, I. 213. és II. 539–540.

³⁸ ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Unitárius vallás története Erdélybe*, Kolozsvár, 1839, 18.

³⁹ „Naponként bizony mint a’ gyertya fogyok, mint a’ fű és a’ gyenge plánta a’ nagy hévségben hervadok... s mind ezekben ha az Isten hathatosan meg nem vigasztal egészszen elis fogyok, s elis hervadok”. Pákei Mózes levelezéséből, 1771 körül. SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, Bukarest, 1984, IV, 449.

⁴⁰ Lásd KANYARÓ Ferenc, *Gejza József emlékezete*, Keresztény Magvető 1899, 57. és GÁL Kelemen *i. m.*, II. 540–541.

⁴¹ fizetések

meknek ki nem telnék, hanem restantiajok⁴² maradna, soha posteritások⁴³ ne praetendálhassák.”⁴⁴ Zsuki László korábban már említett hagyatéki adománya tette lehetővé, hogy a tanárok fizetése legalább évi 300, a püspöké 1000 magyar forintra emelkedhessen.⁴⁵ A költeményben lefestett, szinte idilli képet árnyalhatják a korabeli nehézségekről árulkodó tények: a tanárok és az eklézsia előljárói közötti megbomlott összhang, a tanulók fegyelmezetlenségének elharapódzása.⁴⁶

Még egy nyelvtörténeti érdekességet is tartogat a költemény. Szerzője kétszer is használja a „hangítsál” igét. Szabó T. Attila becses szótörténeti tárában 1811-ből szerepel adat a kifejezés használatára.⁴⁷ Várallyai Mihály ötven évvel korábban, 1766-ban nagy kedvvel faragott rímet erre a szóra.

A verset eddig az ún. Kolozsvári énekeskönyvben található kézirat alapján tartották számon.⁴⁸ A nyomtatott változat felbukkanása lehetőséget adott a kézirattal való összevetésre, melynek során kiderült, hogy az 1766-ban kiadott nyomtatvány nem készülhetett az 1774. március 28-án keltezett kéziratot példány alapján. Ezek alapján megállapítható, hogy a kéziratot példány vagy az eredeti és (remélhetőleg) lappangó kéziratnak, vagy a kinyomtatott költeménynek egy nyolc évvel későbbi, a nyomtatottól egyes helyeken a helyesírásban eltérő változata. A nyomtatásban megjelent szöveg közzétételénél ezeket az eltéréseket a lapalji jegyzetben közlöm.

Az (egyelőre) ismeretlen élettörténetű Várallyai Mihály egykori kolozsvári unitárius kollégiumi diák költeménye hasznos forrás a korabeli hely-, iskola- és egyháztörténet számára, valamint megismerésre váró becses emléke a 18. századi erdélyi verselésnek. Ismertetésünkkel és a költemény közzétételével járulunk hozzá szerzőnk verszáró óhajtságának beteljesüléséhez:

Terjedjen jó dolgokban
Hirünk sok Országokban
Mellyért az Urnak adassék
Áldás tulajdonittassék
Terjedjen Ditsősége
Soha ne-legyen VÉGE.

⁴² hátralékuk

⁴³ utódok

⁴⁴ igényelhessék

⁴⁵ FERENCZ József *i. m.*, 88.

⁴⁶ GÁL Kelemen *i. m.*, II. 442.

⁴⁷ SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár i. m.*, IV., 1033.

⁴⁸ Lásd a 6. sz. jegyzetet. A mikrofilmen rögzített kézirat lelőhelyeként a következő megjelölés szerepel: A táncnak haszontalanságairól... és más költemények. (XVIII. sz.) 1–60. számozott lap. A RNK Akadémiája Kolozsvári Fiókjának 3. sz. könyvtára. Jelzet: 17.

Belső Magyar Uttzai
PARNASSUS.

Melleyen

Értelem, 's ítélet tétellel hires', Böltességgel, 's alázatos szelidséggel ditséretes kilentz Magyar Mu'sákot talált és azokat nem le-írhatatlan érdemek szerint ugyan, hanem tsak maga tanolatlan Pennájának tehetetlen tehetségéhez képest Magyar Verseken le-festette.

VÁRALLYAI MIHALY

KOLOS'SVÁRATT

1766. Diebus Martii.

Quis sine Calcaris miseris equitare Poëtas. Non doleat? Sonipes est, sed Avena deest. Constant a Passione JE'SU.

Sunt quidam, qui me dicunt non esse Poëtam. Et verum dicunt, curs quia vera loquor. Ovens inquit.

Nota: *Si quis vivit jucundus.*

MONs Parnassi viribus

Assiste Laboribus

Succurre Turba novena

Jubila cantes amaena

Neque vires subtrahe

Quin mihi dices: Ave!

Jeles Serge Mu'saknak

Friss száma Grátiáknak

Segittséggel most légyetek

Hangos Musikát végyetek

Hárfákat¹ pengessetek

Vigságra siessetek.

Canam Laudes avitas

Quercus traham auritas

Canoris ô fi fidibus

Vernis istis in Idibus

Et plectro parûm crassô

Digna canam Parnasso.

Hármas Ditséretetek

Mu'sák! mellyet nyertetek

Im nyájas vigságban élvén

Semmi veszélytől nem félvén

Kies hegyét láttyátok

Parnassusnak, 's lakjátok.

Aura lenis renovát

Qua spirante Cor ovat

Arborum Umbras petentes

AEterno Festo plaudentes

Hic jocos exercetis

Hic animos fovetis.

Élesztget gyenge szellő

Melly Szíveteknek kellő

Árnyékos fák közt sétálván

Fris notákkal hangítsálván

Hegedültök, 's örültök

Míg az Égig repültök.

Levat fitim Pegasus

Quem fovet Mons Parnassus

Hic vos Musae convenitis

Sanctam Sitim hic lenitis

Haec haec vita Dearum.

Prosperitas Musarum.

Enyhitget tiszta kut-fő

Pegasus melly tisztán jő

Hová Mu'sák egyben² gyültök

Ha szomjuságtól hevültök.

Frissebb élet mindennel

Nints édesebb nints ennél.

¹ A Kolozvári énekeskönyv című kéziratban (a továbbiakban kéziratban): „Hárfákat.”

² A kéziratban: „egybe”.

Varia vos delectant
 Quae pia laetis nectant
 Musicae mulcet Conventus
 Sonus aures ludit lentus.
 Dulce Melos cöntillat
 Pectus, et Cor titillat.
 Állando Szerentsétek
 Gyöngy élet a' tiétek
 Hárfáitok friss³ zengése
 Szájatok vig éneklése
 Hangitsál szép notákat
 Ékes Mélodiákat.
 Regius est quietis
 Hic locus quem tenetis
 Hinc emanant scientiae
 Piae mentis Delitiae
 Hinc descendunt Marones
 Hinc et ampli Barones.
 Arany hegyeket meg-dul
 Parnassus, és fellyül mul
 'S Itt árad a' szép Tudomány
 Drága Gyöngynél szebb Adomány
 Tü birjátok az elmét
 Frissittitek értelmét.
 Lux Clio Historica
 Melpomone Tragica
 Thalia Comoediarum
 Trux Euterpe Tibiarum
 Terpsicore gyrorum
 Leges dat et Chororum.
 Irt Clio Historiát
 Melpomene jajt kiált
 Thalia comaediádzik⁴
 Euterpe sipjával jádzik
 Terpsicore trombitál
 Akár sétál, akár áll.
 Astra dat Uranie
 Literas Calliope
 Erato Geometriam
 Polymnia Rhetoricam
 Invenisse dicuntur
 Sic Musae describuntur.

Igy Eget Uranie
 'S A' Betüt Calliope
 Erato Geometriat
 Polimnia Rhetoricát
 Hellyesen fel-találták
 Velünk Comunicálták.
 At quid apud Hellenum
 Montem miror amaenum
 Musarum converto pedes
 Transilvanarum ad aedes
 Patri Deo sacrarum
 Et Christo dicatarum.
 Ujj⁵ dólgoakra találtam
 Mig ezeket számláltam
 Illy kedvesen mü-is élünk
 A' kik egy Istent tisztelünk
 Parnassus kies hely vagy
 Szövetségünk hozzád nagy.
 Ter tres et hic inclitis
 Musae ludunt barbitis
 Novem Musae numerantur
 Musae novem honorantur
 Hae formant Juventutem
 Hae promovent Salutem.
 Hány Mu'sák számláltátnak
 Itt-is ugy talátnak
 Kik Elménket fel indittyák
 Böltselkedésre tanittyák
 E' második Parnassus
 Itt a' Kut fő Pegasus.
 Ore sensus Sanctorum
 Qui promit Bibliorum
 STEPHANUS AGH nominatus
 In SEPSI Sz. KIRÁLY natus
 THEOLOGIAE DOCTOR
 COLLEGIIque RECTOR.
 Romlik pokol ereje
 Mert Seregünk Bölt Feje
 AGH ISTVÁN ki eredetét
 SEPSI Sz⁶ KIRÁLYból⁷ létét
 Vette Sz. Irást írja
 Magyar Parnassust bírja.

³ A kéziratban: „fris”.

⁴ A kéziratban: „comédiádzik”.

⁵ A kéziratban: „Uj”.

⁶ A kéziratban: „Szent”.

⁷ A kéziratban: „Királyból”.

Ecclesias gubernat
 Sanctaque vita vernet
 SUPERINTENDENS eminens
 Malum avertit inminens
 Vota Deo persolvit
 Tricas omnes evolvit.
 Szentségét így neveli
 PÜSPÖKSÉGÉT viseli
 Minden gonoszt távoztatván
 Nyáját Szentségre szoktatván
 Tsak egy ISTENben hiszen
 Kihez hasonló nintsen.
 Tractat alter SOPHIAM
 Pandens ad Astra viam
 BENIAMIN PÁLFI Lauro
 Triplici dignus et auro
 Rosas loqui peritus
 In cunctis eruditus.
 Világ friss Böltsességét
 Az Ég minéműségét
 PÁLFI BÉNIÁMIN adja⁸
 Homályban⁹ elménk nem hadja
 Látni tanit élessen
 Beszéde folj¹⁰ édesenn.
 Divinus PRAECO restat
 THOMAS KOVÁTSI praestat
 Qui Domini pascit gregem
 Dumque Sanctam tradit Legem
 Et pium pectus fovet
 Et Impu cor movet.
 Isten szent Igéjének
 Szent Irás beszédének
 KOVÁTSI TAMÁS sáfára
 E' vigyáz Jé'sus nyájára
 Most vigasztal bennünket
 'S Majd meg-feddi bününket.
 Offert et Literarum
 Haebrearum Graecarum
 Opes nobis diligenter
 Cordicitus et libenter
 SAMUEL FEJÉRVÁRI
 Dignissimus amari.

Sidot Görögöt tanitt
 Már sokat sokra vitt
 Jó 's mégyen szorgalmatosan
 Oktat heljesen¹¹ 's fontason¹²
 FEJÉRVÁRI SAMUEL
 Égre repittessék-fel.
 Ostia dat ad Coelos
 Et ad Sanctos Angelos
 Cum sit et PRAECO Divinus
 Voce nostros urit Sinus
 Invictus in Palaestra
 Subtilis in Orchestra.
 Tágas utat az Égre
 Készít a' Dütsöségre
 Isten Igéjét hirdetvén
 Szemünk fedelét el-vetvén
 Sokáig virágózzék
 'S végre Menyben lakozzék.
 Ornat Tropis schemate
 Quasi Diademate
 ADAMUS ALMASI voces
 Classem docens Rhetorices
 Qui SENIOR Lycaeii
 Hujus est Athenaei.
 Gyönyörűséges szókat
 Tanítván Rhétorokat
 Tészen Orátiojában
 Értelmes Rátiojában
 ALMÁSI ÁDÁM ki hiv
 SENIOR és kegyes sziv.
 Alter docet Metrice
 Classique Poëticae
 MOSES PAKEI praesidet
 Ut scientiam Metri det
 Bibliothecam curat
 Collegii, quae durat.
 Tanit a' más Poësisit
 Ovid, Metamorphosist
 PÁKEI MO'SES verseket
 Tanitt, 's procurat könyveket
 Mellyeket Parnassus tart
 Mint egy győzhetetlen kart.

⁸ A kéziratban: „adgya”.

⁹ A kéziratban: „Homályban”.

¹⁰ A kéziratban: „folly”.

¹¹ A kéziratban: „helyyesen”.

¹² A kéziratban: „fontoson”.

Omnes partes docere
 Grammaticae sincere
 MARTINUS KOVATS conatur
 Is EXACTOR Titulatur
 Virga regens adepta
 Prosodia excepta.
 Classissát igazgatván
 Grammaticát¹³ forgatván
 Prosodián kívül tanitt
 KOVÁTS MÁRTON már sokra vitt
 Parnassus EXACTORA
 Nagy Classis PRAECEPTORA.
 Omnem de Legentibus
 Et de Colligentibus
 FRANCISCUS SZEKELY¹⁴ sustinet
 Curam, quae Classem attinet
 Est PRAECEPTOR Minorum
 Sollicitus illorum.
 Meg-mutatja¹⁵ hűségét
 Minerva kis Seregét
 SZÉKELY¹⁶ FERENTZ jól szoktattya
 A' Tudományban oktattya
 Kis Classist igazgatván
 Olvasni tanitgatván.
 Postremus his assidet
 JOSEPHUS GEIZANOVIUS¹⁷
 Doctrina Clarus, et pius
 Foelix Argumentator
 Sedulorum Amator.
 Okait sok dolognak
 Mellyek elmén forognak
 GEIZANOVIUS találni
 Igen kész argumentálni
 PRAESESSE Logicának
 Togás Társaságának.
 Salve novemviratus
 Coelis digne Senatus
 Vestrae vela vitae lentis
 Molliter impulsa ventis
 Nunquam ante sistantur
 Quam in Coelos vehantur.

ISTEN e' Gratiáknak
 Kilentz Magyar Musáknak
 Vitorláit igazgassad
 'S A' Szeleket ugy forgassad
 Hogy segillyék mind végig
 'S Hajtsák a' magos Égig.
 Tu Deus ó nostrúm
 Caput et Fons Laborum
 Fac inter nos sedem figat
 Sinceritas, quae Cor ligat
 Isthic regnat Veritas
 Triumphet Sinceritas.
 ISTEN! Egek Királlya!
 Felségedet szolgállya
 Néked szentelt Társaságunk
 Hervadatlan Iffijuságunk¹⁸
 Segilly egymást szeressük
 'S Igy kedvedet keressük.
 Sancte Deus! audacem
 Tuis indulge Pacem
 Vincimus te Confortante
 Vincimur te Dehortante
 Sancte Deus assiste
 Dum fremit Mundus iste.
 Ur Jésus Békessége
 Galambi szelidsége
 E' kis Társaságnál légyen
 Fejeinkre Laurust tégyen
 Az Egekben sendüljön¹⁹
 Friss Koronánk 's készüljön.²⁰
 Noster honos colétur
 Coelitus extolletur
 Αλφα, et ωεγα finat
 Ut noster hic Coetus vivat
 Cui Laus pro Divinis
 Viribus, nec fit FINIS.
 Terjedjen jó dolgokban
 Hirünk sok Országokban
 Mellyért az Urnak adassék
 Áldás tulajdonittassék
 Terjedjen Ditsősége
 Soha ne-légyen VÉGE.

¹³ A kéziratban: „Grammatikát”.

¹⁴ A kéziratban: „Szekelly”.

¹⁵ A kéziratban: „Meg mutatya”.

¹⁶ A kéziratban: „Szekelly”.

¹⁷ A kéziratban: „Gejzanovius”.

¹⁸ A kéziratban: „Iffiuságunk”.

¹⁹ A kéziratban: „sendüljön”.

²⁰ A kéziratban: „készüljön”.